

שיטפונות

בנימין טרופר, חורף תשע"ח

כאשר הנביא בתנ"ך רוצה לתאר את גאולת ישראל הוא בוחר לתאר זאת דרך משלים שונים אשר המשל בהם מוכר היטב ומוכן לחלוטין לשומעיו, אחרת לא היה יכול לנחמם. אחד המשלים הנפוצים בהם מתאר הנביא את הגאולה הוא דרך המדבר:

(א) שיר המעלות בשוב יקוק את שביבת ציון היינו כחלמים: (ב) אז ימלא שחוק פיני ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל יקוק לעשות עם אלה: (ג) הגדיל יקוק לעשות עמנו היינו שמיחים: (ד) שובה יקוק את שבותנו שביבתנו כאפיקים בנגב: (תהילים קכו')

הגאולה תהיה כפי שהמדבר הופך ברגע אחד מאזור שממה, יבש ונטול חיים לחבל ארץ רטוב, שופך, זורם וירוק. דוגמאות רבות למשל הזה נמצא בספרי הנבואה השונים וכולם באים מתוך מגמה לעודד את גולי יהודה אשר נמצאים בבבל או את עם ישראל לאחר מסע סנחריב אשר החריב את יהודה כמעט כליל:

(א) יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת: (ב) פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון נתן לה הדר הפרמל והשרון המה יראו כבוד יקוק הדר אלהינו: (ג) חזקו ידיים רפות וברכים כשלות אמצו: (ד) אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו הנה אלהיכם נקם יבוא גמול אלהים הוא יבוא וישעכם: (ה) אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה: (ו) אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם כיינבקעו במדבר מים ונחלים בערבה: (ז) והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים בנה תנים רבצה חציר לקנה וגמא: (ח) והיה שם מסלול ודרך ודרך הקדש יקרא לה לא יעברנו טמא והוא למו הלה דרך ואילים לא יתעו: (ט) לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בל יעלנה לא תמצא שם והלכו גאולים: (י) ופדווי יקוק ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה: (ישעיה לה')

או בישיעהו פרק מג':

(כ) ... כי נתתי במדבר מים נהרות בשימן להשקות עמי בחירי:

המדבר הפורח אף מקבל התייחסות בפני עצמה בתהילים סה':

(י) פקדת הארץ ותשקקה רבת תעשרנה פלג אלהים מלא מים תכין דגנם כי כן תכונה: (יא) תלמיה ריה נחת גדודיה ברביבים תמגנה צמחה תברך: (יב) עטרת שנת טובתך ומעגליה ירעפון דשן: (יג) ירעפו נאות מדבר וגיל גבעות תחגרנה: (יד) לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו:

משורר תהילים מתאר את ההצלחה והשינוי שחלים בעקבות מעשה התשובה ומתבטאים בגשמי ברכה, צמיחה, פריחה ואפילו המדבר מתמלא בדשא והופך ל-'שמח' = 'גיל גבעות תחגרנה' ומתחיל לשיר ולרקוד.

נקודת המוצא של כל הנבואות הללו אשר משתמשות במשלים מעולם הטבע היא כי הציבור הרחב מבין את המשל ומאליו יוכל להבין ולהפנים את הנמשל. אילו עם ישראל לא ידע מה המשמעות של מדבר יבש וצהוב הוא לא היה מתרגש מתיאור המדבר הפורח והמוריק. אילו לא ידעו מהו מדבר יבש אשר לפתע מגיח בו שיטפון לא היו יכולים לתאר לעצמם את עוצמת הגאולה הממשמשת ובאה.

כדי להבין את הנבואות הללו ואת המשלים חייבים להבין לעומק את התופעה המופלאה – שיטפון. כל הנתונים אשר אפרוס להלן מבוססים על מחקר אשר חוזר ומצביע על התופעה החמקמקה הזאת אשר לעולם לא נהיה בטוחים ששיטפון יזרום ותמיד ייתכן ונתאכזב.

תנאים הכרחיים ומשפיעים להתפתחות שיטפון:

1: גשם-

א. כמות גשם גדולה.

ב. בפרק זמן קצר

במידה והאדמה רוויה במים מגשם קודם או שיטפונות סיכויי הזרימה גדלים.

2: גודל אגן ניקוז-

ככל שאגן הניקוז גדול יותר הסיכוי להתפתחות השיטפון גדולה יותר.

טבלת גודל אגני ניקוז במדבר יהודה:

הערות	שטח אגן ניקוז	שם הנחל	גודל יחסי
	70 קמ"ר	מכוך	9
הצפוני ביותר במדב"י	20 קמ"ר	אל מפג'ר	15
	130 קמ"ר	קלט	5
	115 קמ"ר	אוג	6
	45 קמ"ר	קומראן	11
עקב הביוב הזורם לאורכו הוא שוטף כמעט כל אירוע גשם משמעותי.	115 קמ"ר	קדרון	6
	230 קמ"ר	תקוע-דרגה	3
	85 קמ"ר	חצצון	7
	12 קמ"ר	קדם	16
	230 קמ"ר	ערוגות	3
	180 קמ"ר	חבר	4
	30 קמ"ר	משמר	13
שמו הערבי: ואדי סיאל. שמשמעותו: נחל השיטפונות.	280 קמ"ר	צאלים	2
	80 קמ"ר	רחף	8
	53 קמ"ר	יעלים	10
	21 קמ"ר	בוקק	14
	34 קמ"ר	זוהר	12
הדרומי ביותר במדב"י	360 קמ"ר	חימר	1

חשוב לשים לב שלמרות שנחל חימר הינו בעל אגן הניקוז הגדול ביותר במדבר יהודה בגלל היותו הדרומי ביותר הוא שוטף מעט מאוד פעמים בשנה ואילו ואדי קלט שאגן הניקוז שלו הינו ה-5 בגודלו שוטף כמעט כל אירוע גשם משמעותי בגלל שהוא צפוני מאוד וזוכה ליותר גשם ובנוסף קרקעיתו רטובה עקב המעיינות הנובעים לכל אורכו.

3: מסלע-

ככל שהאדמה אטומה יותר הסיכוי להתפתחות שיטפון גדלה.

בהשוואה של נפח נגר עילי של שלושה נחלים במישור החוף עם אגן ניקוז מקביל וכמות משקעים מקבילה של 500-600 מ"מ גשם אך עם מסלע שונה נתקבלו התוצאות הבאות:

1. נחל עדה ברמות מנשה זורם על קרטון אטום: 25% ממי הגשמים זרמו בנחל.

2. נחל עקרון בשפלת יהודה זורם על קרקע אטומה למחצה: 10% ממי הגשמים זרמו בנחל.

3. נחל אלכסנדר זורם על גיר ודולומיט סדוקים: 1% ממי הגשמים זרמו בנחל.

בחול החלחול מידי!

בלס, קרטון, חוואר וחרסית מעט גשם גורם לאטימת הקרקע עקב התנפחות הגרגירים ולזרימה גבוהה.

4: שיפוע הערוץ והמדרונות-

בשיפוע מתון הזרימה איטית ויותר מים מחלחלים לאדמה. ככל שהשיפוע תלול יותר קצב הזרימה עולה והחלחול קטן.

5. צמחיה-

חוסר צמחיה מעודד היווצרות שיטפון.

א. הצמחים סודקים את הקרקע בעזרת השורשים ומאפשרים יותר חלחול.

ב- צמחיה רבה מאטה את הזרימה עצמה.

במחקר הסתבר שאזור עם 300 מ"מ גשם הוא האידיאלי להתפתחות שיטפונות.

מדוע?

אין הרבה צמחיה שסודקת את הקרקע ומאטה את הזרימה.

יותר מ-300 מ"מ מתפתחת צמחיה רבה, ואילו מתחת כמות המים נמוכה וסיכוי היווצרות נמוכים יותר.

מתי מתרחשים רוב השיטפונות?

1. רובם באמצע החורף בחודשים דצמבר-ינואר-פברואר.

2. אך השיטפונות החזקים ביותר הם בדרך כלל בעונות המעבר עקב שברי ענן ואפיקי ים-100.

סחיפה:

בשיטפון רגיל 1%-3% מהזרם הם חומרים מוצקים שנסחפים. שיטפונות חזקים מגיעים ל-9%. חשוב לשים לב שהחומרים הללו מתגלגלים בזרם ולא צפים בו!

ב-300 מ"מ הסחיפה גדולה מפני שאין צמחיה שתעצור ויש מספיק גשם וחומרים שהתבלו שיכולים להיסחף.

- ישנם שיטפונות שהחלו להיווצר אך נעצרים לפני היעד הסופי- ים המלח/ ים סוף מפני שהגשם נעצר ואין מספיק מים זורמים כדי להניע אותם עד לקצה.

מקום היווצרות השיטפון:

1. שיטפון יכול להיווצר בהר ותלוי בגשם שירד באגן הניקוז של הנחל ובאופן זה היווצרות היא תהליך ארוך. השיטפון הראשון בשנה נדרש להרטיב את כל אפיק הנחל, לעבור את כל הסדקים והגבים לאורך הנחל ולמלא אותם ורק אז להגיע ליעד הסופי. אדם אשר יעמוד בים המלח יכול להביט לשמים ולראות שמים כחולים ושמש זורחת ולפתע הנחל הסמוך יזרום בשצף. תיאור של שיטפון כזה אנו מכירים מספר מלכים ב', פרק ג':

(יד) וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁע חַי יְקֹנֶק צְבָאוֹת אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי לְפָנָיו כִּי לִילִי פָנִי יְהוֹשֶׁפֶט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נֹשֵׂא אִם אֲבִיט אֵלָיךְ וְאִם אֶרְאֶךָ: (טו) וְעַתָּה קָחוּ לִי מִנְגֵן וְהִיָּה כְנָגֵן הַמְנַגֵּן וְתִהְיֶה עֲלָיו יַד יְקֹנֶק: (טז) וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר יְקֹנֶק עֲשֵׂה הַנְּחַל הַזֶּה גְּבִים גְּבִים: (יז) כִּי כֹה אָמַר יְקֹנֶק **לֹא תֵרְאוּ רוּחַ וְלֹא תֵרְאוּ גֶשֶׁם וְהַנְּחַל הַהוּא יִמְלֵא מַיִם וְשִׁתִּיתֶם אֹתָם וּמִקְנֵיכֶם וּבְהִמְתַּכְּם:** (יח) וַיִּקַּל זֹאת בְּעֵינַי יְקֹנֶק וְנָתַן אֶת מוֹאֵב בְּיַדְכֶם: (יט) וְהִפִּיתֶם כָּל עֵיר מִבְּצֹר וְכָל עֵיר מִבְּחֹר וְכָל עֵץ טוֹב תִּפְּלוּ וְכָל מַעְיָנֵי מַיִם תִּסְתִּמוּ וְכָל הַחֲלָקָה הַטּוֹבָה תִּכָּאֲבוּ בְּאֲבָנִים: (כ) וַיְהִי בַבֹּקֶר כְּעֹלֹת הַמִּנְחָה וְהִנֵּה מַיִם בָּאִים מִדֶּרֶךְ אָדוֹם וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֶת הַמַּיִם:

יש לשים לב שהאירוע הזה מתרחש ממזרח לים המלח, שם תופעה זאת נדירה יותר מפני שרוב ענני הגשם באים ממערב וחוצים את הבקע מזרחה ולכן אדם העומד בחוף ים המלח רואה את העננים חולפים מעל ראשו. וכאן מדגיש אלישע הנביא: "לא תראו רוח ולא תראו גשם!"

2. גשם שיורד במדבר עצמו על הנחל בחלקו המזרחי וגורם לזרימה ישירה שלו. אירוע כזה נפוץ בעיקר באפיקי ים-סוף או בשברי ענן אשר מורידים גשם על נחל בודד במדבר יהודה או על קו המצוקים וגורמים לזרימה עזה רק בחלק המזרחי של מדבר יהודה. במצב כזה נראה עננים מעל ראשו.

שיטפונות בתנ"ך

1. בימי אחז מלך יהודה עלו מלך ארם, רצין, ומלך ישראל – פקח בן-רמליהו להילחם ביהודה על מנת להדיח את אחז ולמנות במקומו מלך חדש אשר יצטרף לקואליציה שלהם נגד אשור (ישעיהו ז'). ישעיהו עוסק רבות באירוע הזה. בין השאר הוא מבהיר שתמיכת חלק מהעם או האצולה ביהודה בברית הצפונית בניגוד לעמדת אחז תביא לניצחון אשור:

(ה) וַיִּסְּף יְקֹנֶק דְּבַר אֱלִי עוֹד לֵאמֹר: (ו) וַעַן כִּי מֵאִס הָעַם הַזֶּה אֶת מִי הַשְּׁלַח הַהֲלִיכִים לֵאמֹר וּמִשׁוֹשׁ אֶת רִצִּין וְבֶן רַמְלִיָּהוּ: (ז) וְלִכֵּן הִנֵּה אֲדִנִּי מַעֲלָה עֲלֵיהֶם אֶת מִי הַנְּהַר הָעֲצוּמִים וְהַרְבִּים אֶת מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְאֶת כָּל כְּבוֹדוֹ וְעָלָה עַל כָּל אֲפִיקָיו וְהִלָּךְ עַל כָּל גְּדוֹתָיו: (ח) וְחָלַף בִּיהוּדָה שֹׁטֵף וְעָבַר עַד צִוָּאר יַגִּיעַ וְהִיָּה מִטּוֹת כְּנָפָיו מִלֵּא רַחֵב אֶרֶצְךָ עִמָּנוּ אֵל: (ישעיהו ח')

מלך יהודה ושלטונו הם כמו מי מעיין השילוח הקטן אשר מספק רק את תושבי ירושלים. ואילו אשור הם נהר שוטף שזורם למלוא כל רוחב הנחל, שעוצמתו גדלה והולכת, ומפלט המים מטפס מעלה מעלה עד גובה צוואר אדם. דהיינו האימפריה האשורית עכשיו תגדל ותלך ותתעצם, אין להילחם בה, אלא יש לכופף את הראש ולא לתמוך במרד.

2. יעברו מספר שנים וחזקיה מלך יהודה יעלה במקום אביו אחז. הנביא ישעיהו התמודד רבות מול העם ובית המלוכה בתקופה זאת בשאלה פוליטית בינלאומית קשה: יהודה יושבת על דרך הים הקדומה וסביבה מתרחשת מלחמת אדירים בין האימפריה האשורית ולבין האימפריה המצרית. ביהודה התנהל ויכוח במי לתמוך: אשור או מצרים או אולי לזוז הצידה.

חזקיה מלך יהודה בחר להילחם באשור ולמרוד בהם ולהעזר באימפריה המצרית כדי להתמודד מול אשור. ישעיהו מנסה להניא אותו ואת שריו מההחלטה הזאת ונעזר בדימוי השיטפון כדי לשכנע אותם:

(יד) לִכֵּן שָׁמְעוּ דְבַר יְקֹנֶק אֲנָשֵׁי לְצוֹן מִשְׁלֵי הָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: (טו) כִּי אָמַרְתֶּם כְּרַתְנוּ בְּרִית אֶת מוֹת וְעַם שְׂאוֹל עֲשִׂינוּ חֲזָה שׁוֹט שׁוֹטֵף כִּי עָבַר יַעֲבֹר לֹא יוֹאֲנֶה כִּי שָׁמְנוּ כְּזָב מִחֶסֶד וּבִשְׂקָר נִסְתַּרְנוּ: (טז) לִכֵּן כֹּה אָמַר אֲדִנִּי יְקֹנֶק הַנְּנִי יוֹסֵד בְּצִיּוֹן אֲבָן אֲבָן בְּחֵן פְּנֵי יְקֹנֶק מוֹסֵד מוֹסֵד הַמְּאָמֵן לֹא יַחִישׁ: (יז) וְשִׁמְתִי מִשְׁפָּט לְקוֹ וְצִדְקָה לְמִשְׁקֶלֶת וְיַעַה בְּרֵד מִחֶסֶד כְּזָב וְסִתֶּר מַיִם יִשְׁטֹפוּ: (יח) וְכִפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת מוֹת וְחִזַּזְתֶּם אֶת שְׂאוֹל לֹא תִקּוּם שׁוֹט שׁוֹטֵף כִּי יַעֲבֹר וְהִיָּתֶם לוֹ לְמַרְמָס: (ישעיהו כח)

ישעיהו תוקף את מנהיגי ירושלים אשר כרתו ברית עם מצרים.

'אנשי לצון' = מושלי העם אשר משתעשעים במליצות ומשלים.

'מות' = ישעיהו תוקף כאן בשנינות: הברית עם מצרים תביא למוות שלכם. הברית עם מצרים היא חלשה והמצרים לא יעמדו לצד יהודה או שצבאם חלש למול הצבא האשורי ובעצם הברית הזאת חסרת ערך! ולכן ההסכם הוא עם כשלון, מוות.

בעומק הוא אף מעצים את המשל בבחירת המילה 'מוות'. 'מות' היא אלה מצרית שמשמעות שמה הוא 'אמא'. האמא של מצרים היא הנילוס מפני שבלעדיו כל האימפריה המצרית יבשה ממים ומתה, ולכן פולחן האלה מות קשור למים כי בלעדי מי הנילוס מצרים לא היתה קיימת.

ואז המשל מקבל עוצמה חדשה: ישראל ברתו עם מי הנילוס ומבטיחים לעם שכאשר יבוא שיטפון אשורי מי הנילוס יגנו עליהם. אבל מחסה של מים מפני מים הוא 'כזב'! כזב = אכזב, יובש, זה לא מגן. המנהיגים והעם מסתתרים מאחורי מחסה לא יעיל שאינו מגן, מחסה 'שקר' – מחסה שאינו מגן, וכולם יודעים זאת אך כלפי חוץ הוא משדר עוצמה. המצרים נחשבים חזקים אך בפועל הם חלשים ביחס לאשורים ובכל זאת מסתתרים מאחוריהם בתקווה שזה יספיק. המצרים הם: "משענת קנה רצוץ" (ישעיהו לו') אשר נכפף ונשבר תחת שיטפון.

ואילו בירושלים יש קיר חזק עם יסודות איתנים ויציבים באדמה שמי שיאמין לו וילך אחרי הנחיותיו יהיה מוגן: "לִכֵּן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְקֹוֹק הַנְּבִי יִסֹּד בְּצִיּוֹן אֶבֶן אֶבֶן בְּחֵן פִּנֹּת יִקְרַת מוֹסֵד מוֹסֵד הַמְּאֲמִין לֹא יִחַשׁ: (יז) וְשִׁמְתִי מִשְׁפָּט לְקוֹ וְצִדְקָה לְמִשְׁקַלֶּת" – מעכשיו יהיה דין אמת וצדק ומי שישפט וימצא שסמך על אלוהי מצרים יגלה שהמחסה שלו חלש ונסחף בזרם: "וַיַּעַה בְּרֵד מַחְסֵה כְּזָב, וְסִתֵּר מֵיָם יִשְׁטָפוּ:"

"וְכִפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת מוֹת וְחַזוֹתְכֶם אֶת שְׂאוֹל לֹא תִקוּם" – הברית עם אלוהי מצרים תמחק, והחזרה עם 'שאוול' המוות המצרי לא יתקיים אלא המוות האמיתי בעברית הוא שיתרחש: "שׁוֹט שׁוֹטֵף כִּי יַעֲבֹר וְהִיָּתֵם לוֹ לְמַרְמָס:"

כשישעיהו אומר בפסוק טז' שיש בירושלים מענה חלופי יציב וחזק מול סערות העולם הוא מתכוון לאלוקי ישראל ולנציגו- המלך חזקיהו בירושלים. המלך יכול להפוך למחסה האמיתי במידה וישמע לדבר ה' המופיע במציאות בפי הנביא. ישעיהו מתאר במספר מקומות את תפקידו של המלך:

(א) הֵן לְצִדְקָה יִמְלֹךְ מֶלֶךְ וְלִשְׁרִים לְמִשְׁפָּט יִשְׂרוּ: (ב) וְהָיָה אִישׁ כְּמַחְבֵּא רוּחַ וְסִתֵּר זָרָם, כְּפִלְגֵי מֵיָם בְּצִיּוֹן, כְּצֵל סֵלַע כְּבֹד בְּאֶרֶץ עֵיפָה: (ישעיהו לב')

תפקיד המלך הוא לדאוג למשפט ישר ואז הוא יהווה מחסה מפלגי מים בציון = שיטפונות המדבר, או כמחסה אבן משמש המדבר. עד היום שגור בפי הבדואים בנגב וסיני הפתגם: "צל של אבן עדיף מצל של עץ", אבן היא מחסה איכותי!

כשהמלך ימלא את תפקידו כראוי הוא יקבל את הסיוע האלוקי אשר יהפוך אותו למחסה אמיתי:

(א) יְקֹוֹק אֱלֹהֵי אֲתָה אֲרוֹמְמָךְ אֹדְהָ שְׁמֶךְ כִּי עֲשִׂיתָ פֶּלֶא עֲצוֹת מִרְחוֹק אֲמוֹנָה אֲמֵן: (ב) כִּי שִׁמְתָּ מַעִיר לְגֹל, קִרְיָה בְּצוּרָה לְמַפְלָה, אֲרָמוֹן זָרִים מַעִיר לְעוֹלָם לֹא יִבְנֶה: (ג) עַל כֵּן יִכְבְּדוּךָ עִם עַז קִרְיַת גּוֹיִם עֲרִיצִים יִירָאוּךָ: (ד) כִּי הָיִיתָ מַעוֹז לְדָל מַעוֹז לְאֶבְיּוֹן בְּצֹר לוֹ מַחְסֵה מְזָרָם, צֵל מִחֲרָב, כִּי רוּחַ עֲרִיצִים כְּזָרָם קִיר: (ה) כְּחֲרָב בְּצִיּוֹן שְׂאוֹן זָרִים תִּכְנִיעַ חֲרָב בְּצֵל עֵב זְמִיר עֲרִיצִים יַעֲנֶה:

הנביא מתאר בפסוקים אלו את עוצמתו של ה': הופך עיר בצורה למפולת אבנים, ארמון גדול למקום שלא יכול להבנות מחדש. ואז מוסיף שה' הוא המגן על עניים ומהווה מחסה משיטפון ומגן משמש המדבר. ואילו האויבים הם כמו שמש המדבר החמה והזרם השוטף והפתאומי.

דוד המלך

מכל הדמויות בתנ"ך נדמה כי דוד המלך אשר התחיל את דרכו כרועה צאן בספר מדבר בית לחם ובעומק מדבר יהודה חווה את המדבר על שלל תופעותיו באופן החזק ביותר מכל נביאי ישראל. ספר תהילים רווי בתיאורים מופלאים של עוצמת השיטפון וחווית האדם מול עוצמת הטבע. לדוגמה תהילים סט':

(ב) הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש: (ג) טבעתי בין מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבלת שטפתי:

המים עולים ומגיעים עד 'הנפש' – דוד טובע כי מפלס המים מגיע לפיו. "טבעתי בין מצולה ואין מעמד" – הבוץ שבקרקע המדברית אחרי גשם מתנהג שונה מאוד מבוץ רגיל. התופעה של מעט גשם אשר אוטם את הקרקע לחלחול מים ומעצים את השיטפון מקפל עוד תופעת טבע: מתחת לשכבת הבוץ האטומה יש קרקע לחה בלבד ולא בוצית. כשאדם מנסה לדרוך על הבוץ המחליק הוא דורך על שכבה של כשניים עד שלוש ס"מ בוץ שבלחץ נדחפים למטה ואז מגיעים לשכבה מתחת. הנסיון הזה לעמוד על בוץ שבעצמו מחליק וזו הוא קשה מאוד. אבל כאשר אתה נסחף במים ומנסה לעמוד הבוץ הזה מחליק על גבי השכבה הרטובה ולא ניתן לעמוד יציב ולהאחז בקרקע – "אין מעמד!"² אתה מחליק לאחור ולא מצליח להתייבב ומשם הדרך ל- "באתי במעמקי מים ושבלת שטפתי" היא מהירה ביותר.

ולכן דוד מתפלל בפרק לב':

(ו) על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו:

או בפרק מ':

(א) למנצח לדוד מזמור: (ב) קוה קויתי יקוק ויט אלי וישמע שועתי: (ג) ויעלני מבור שאון מטיט היין ויקם על סלע רגלי כונן אשרי: (ד) ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלהינו יראו רבים ויראו ויבטחו ביקוק:

צדיק מתפלל שלעולם לא יחווה את עוצמת השיטפון במדבר או את אותה עוצמה במאבק מול אויבים/רשעים בחייו. דוד המלך בעצמו טבע באותו שטפון (תהלים סט') אך גם הצליח להיחלץ ממנו: "ויעלני מבור שאון מטיט היין ויקם על סלע רגלי כונן אשרי".

דוד משתמש בחוויותיו מהמדבר כדי להמשיל את ההתמודדות אשר חווה בחייו מול שונאיו (תהלים קכד):

(ד) אזי המים שטפוני נחלה עבר על נפשונו:
(ה) אזי עבר על נפשונו המים הזידונים:
(ו) ברוך יקוק שלא נתננו טרף לשניהם:

מי השטפון הם 'מים זידונים' – מים רעים! וכך גם אויביו הם זדים! ולמזלו: "ברוך יקוק שלא נתננו טרף לשניהם".

את חווית ההצלה דוד מתאר במספר רב של פרקים בתהלים, אחד המוכרים והמפתיעים שבהם נאמר בפינו בכל ראש חודש וחג (תהלים קיח):

(ה) מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה:

מי שמכיר את מבנה נחלי המדבר יודע כי החלק המסוכן ביותר לשהיה בנחל בזמן שיטפון הוא הנקיק הצר, המעוק – 'המיצר'. וכשאתה בתוכו ובא השיטפון אזי מצרך יהיה קשה, כי אתה בלב השיבולת והסחף. אבל ברגע שהולכים מערבה בנחל ומגיעים למפתח של המעוק הצר לחלק הפתוח והרחב שלפני השפך לים המלח סיכויי ההצלה של האדם גדלים. דוד קורא ל-ה' מהמיצר וניצל ברגע שהוא מגיע לחלק הרחב. ואת הדימוי הזה הוא לוקח להצלה מאויביו.

¹ 'יוני' – בעומק/ בוץ.

² ירמיהו מתאר זאת מדהים: "הטבעו בפץ רגלך נסגו אחר" (ירמיהו לח', כב')

³ 'שבולת' – שני הסברים:

1. מערבולת, זרם מים אדיר.

2. במבט מגבוה על שיטפונות ברמת המדבר החיבור של כל הואדיות והערוצים לאפיק המרכזי נראים כמו צורה של שבולת של חיטה/שעורה.

בשמואל ב' פרק כב' ובתהלים יח' דוד מגולל את פרשת חייו רצופת התלאות והניסים אשר התרחשו לו בשלבים שונים. פרק זה עמוס במשלים ובתיאורים הלקוחים מחוויות חייו של דוד במדבר (תהלים יח):

(א) לַמְנַצֵּחַ לְעֶבֶד יְקֹנֵק לְדָוִד אֲשֶׁר דָּבַר לִיקְנֹק אֶת דְּבָרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַצֵּיל יְקֹנֵק אוֹתוֹ מִכַּף כָּל אֲיָבָיו וּמִיַּד שָׂאוֹל: ... (ה) אֶפְסוּנֵי חֲבָלֵי מוֹת וְנַחְלֵי בְלִיעַל יִבְעֶתוּנִי: (ו) חֲבָלֵי שָׂאוֹל סָבְבוּנִי קִדְמוּנֵי מוֹקְשֵׁי מוֹת: (ז) בִּצַר לִי אֶקְרָא יְקֹנֵק וְאֵל אֱלֹהֵי אֲשׁוּעַ יִשְׁמַע מִהִיכְלוֹ קוֹלִי וְשִׁנְעֵתִי לְפָנָיו תִּבּוֹא בְּאָזְנוֹ: ... (טז) וַיֵּרְאוּ אֶפְיָקֵי מַיִם וַיִּגְלוּ מוֹסְדוֹת תִּבְּל מִגְעַרְתֶּךָ יְקֹנֵק מִנְשַׁמַּת רוּחַ אֶפְרָי: (יז) יִשְׁלַח מִמְרוֹם יְקֹנֵחֵנִי יִמְשִׁנֵּי מִמַּיִם רַבִּים: (יח) יִצִּילֵנִי מֵאֲיָבֵי עַז וּמִשִּׁנְאֵי כִי אֶמְצֵא מִמֶּנִּי: (יט) יְקִדְמוּנֵי בַיּוֹם אִידֵי וַיְהִי יְקֹנֵק לְמִשְׁעָן לִי: (כ) וַיּוֹצִיאֵנִי לְמַרְחָב יִחְלִצֵנִי כִי חִפְצֵי בִי:

את האויבים המקיפים אותו בבורחו משאול, אבשלום ושאר שונאים הוא מתאר כ: "נַחְלֵי בְלִיעַל יִבְעֶתוּנִי" נחלים שלא מאפשרים לך לעלות – 'בלי יעל', שיטפונות! כשאתה נסחף בשיטפון המערבולת והסלעים המתגלגלים לא מאפשרים לך להרים את הראש מעל המים – נחלי בלי יעל! ואילו ה' הציל אותך: "יִשְׁלַח מִמְרוֹם יְקֹנֵחֵנִי יִמְשִׁנֵּי מִמַּיִם רַבִּים:" ה' מושה אותך מהמים השוצפים ומציל אותך מאויביו שהיו חזקים ממנו ומוציא אותו למרחב!

עד כאן דוד מתאר את השיטפונות העזים וסכנותיהם. אך דוד ידע גם להנות מהימים שאחרי השיטפון בהם נחלי המדבר זורמים במים ניוחים ונעימים בין גבי הנחל. ככל שהחורף והשיטפונות היו רבים יותר תופעת הזרימה הנעימה בחורף בנחלי המדבר נפוצה יותר ונמשכת ימים רבים יותר. לתופעה זאת קורא דוד: 'מי מנוחות'.

(א) מִזְמוֹר לְדָוִד יְקֹנֵק רָעִי לֹא אֶחְסֶר: (ב) בְּנֵאוֹת דָּשָׂא יִרְבִּיצֵנִי עַל מֵי מְנַחוֹת וְנַחְלֵי: (ג) נַפְשִׁי יִשׁוּבֵב וְנַחְנֵי בְּמַעְגְלֵי צֶדֶק לְמַעַן שְׁמוֹ: (ד) גַּם כִּי אֶלֶךְ בְּגִיא צַלְמוֹת לֹא אֵירָא רָע כִּי אֶתָּה עִמָּדִי שִׁבְטֶךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ הִמָּה יִנְחַמְנִי: (תהלים כג)⁴

בפרק זה מתאר דוד את חוויותיו כרועה צאן אשר הולך במדבר בחורף ברוך גשמים: המדבר מלא בנאות דשא, יש מי מנוחות, המעוק הצר והאפל – 'גיא צלמות' אינו כה מאיים כפי שהיה בעבר מפני שיש מים בכל מקום ולא רק בגבים שבעומק הנקיק הצר.

דוד הכיר את המדבר על כל היבטיו:

מדבר חם ויבש:

(א) מִזְמוֹר לְדָוִד בְּהִיּוֹתוֹ בְּמִדְבַר יְהוּדָה: (ב) אֱלֹהִים אֵלֵי אֶתָּה אֲשַׁחֲרֶךָ צְמָאָה לֶךָ נַפְשִׁי כְּמָה לֶךָ בְּשָׂרֵי בְּאֶרֶץ צִיָּה וְעֵיף בְּלֵי מַיִם: (תהלים סג).

(ב) כְּאֵיל תִּעְרַג עַל אֶפְיָקֵי מַיִם כֵּן נַפְשִׁי תִעְרַג אֵלֶיךָ אֱלֹהִים: (תהלים מב')

ומדבר עם שיטפונות ומים זידונים ואכזריים אשר יוצרים נחלי 'בל-יעל' ולעומתם 'מי מנוחות' טובים ומרגיעים אשר מאפשרים לרועה ללכת בבטחה בלב המדבר.

פעולת המים בשיטפון

1. בליה: האבנים, סלעים וחול שנגררים ומתגלגלים בשיטפון פוצעים ושוחקים את סביבתם.
 2. סחיפה: כל החומרים שהתבלו מתגלגלים בזרם (לא צפים!) ומקבלים את צורת חלוק הנחל. החומר היחיד שצף במים הוא החרסית אשר נותנת את הגוון החום ('שוקו') למים.
- כל פריט אשר נמצא באפיק הנחל יזרום בתהליך ארוך לקצה הנחל, גם בולדר אדיר מימדים ישחק ויתפרק לאורך זמן ויגיע לקצה הנחל.

⁴ לניתוח של כל פרק זה ביחס למדבר עיינו: נגה הראובני, מדבר ורועה במורשת ישראל, נאות קדומים, 1991.

צורות נוף לאורך מסלול הזרימה

1. מכתשות אפיק: נוצר רק בסלעים קשים.

המים סוחפים חול ואבנים קטנות אשר פוצעים את סלע האם. בנקודת הפגיעה נוצרת מערבולת קטנה ולתוך המכתש/שקע הקטן שנוצר נכנסים אבנים וחול ומתערבלים ובתהליך ארוך מרחבים ומגדילים את המכתשת. בסופו של תהליך יוצר גב!

2. מעוק: חיבור של מכתשות אפיק/ גבים.

ככל שהשחיקה גדלה, המכתשות/גבים גדלים ומתעמקים ולבסוף מתחברים ויוצרים מעוק שצורתו היא של רצף מכתשות/גבים. לכן המעוקים מתרחבים ומצרים כל מספר מטרים.

3. צנירים: בסלע קשה המים מלטשים את דפנות האפיק, בעיקר בעיקולים.

4. מפלים:

א- שברים טקטוניים יצרו את המפלים הראשונים.

ב- מים שזורמים ונופלים במפל שנוצר בשבר מכרסמים את בסיס המפל באמצעות הנתז של המים ורסס האבנים שפוגעות בקרקעית המפל ועפים בעוצמה לעבר הקיר שבבסיס המפל.

לאורך זמן המפל קורס עקב שקע גדול מדי בבסיסו והנחל מתחתר לאחור. ההתחתרות לאחור יכולה להיות אף מספר ק"מ כמו המפל הלבן של נחל ערוגות (6 ק"מ) או מפלי הענק בנחלים, משמר, חבר וצאלים.

גבים:

על גבים יש מספר מקורות מעניינים בתנ"ך וחיז"ל.

1. אלישע הנביא ניבא: "עשה הנחל הזה גבים גבים" (מלכים ב, ג).

2. אחת הדוגמאות שממחישות את חשיבות גבי המים במדבר היא מספר ירמיהו (פרק יד):

(א) אֲשֶׁר הָיָה דָבָר יְקִיָּק אֶל יִרְמְיָהוּ עַל דְּבָרֵי הַבְּצָרוֹת: (ב) אֲבֵלָה יְהוּדָה וְשַׁעֲרֵיהָ אֲמָלְלוּ קִדְרוּ לְאָרֶץ וְצֹחַת יְרוּשָׁלַם עֲלֵתָה: (ג) וְאֲדָרִיָּהם שָׁלְחוּ צַעֲרֵיהֶם לְמִים בָּאוּ עַל גְּבִים לֹא מֵצְאוּ מִים שָׁבוּ כְלִיָּהֶם רִיקִים בָּשׁוּ וְהִקְלְמוּ וְחָפוּ רֵאשָׁם: (ד) בְּעֵבֹר הָאֲדָמָה חָתָה כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בְּאָרֶץ בָּשׁוּ אֲכָרִים חָפוּ רֵאשָׁם: (ה) כִּי גַם אֵילַת בְּשָׂדֵה יְלָדָה וְעִזּוֹב כִּי לֹא הָיָה דָּשָׂא: (ו) וּפְרָאִים עָמְדוּ עַל שְׂפֵימַי שְׂאֵפוּ רוּחַ פְּתַיִם כָּלוּ עֵינֵיהֶם כִּי אֵין עֹשֶׂב:

אחרי מספר שנות בצורת אפילו הגבים הנסתרים ביותר מעין השמש בעומק המדבר מתרוקנים ורועי הצאן הטובים ביותר בבושה- אין מה לתת לעדר לשתות.

3. בישיעה פרק ל' מתואר:

(יג) לֵכֵן יְהִי לָכֶם הָעוֹן הַזֶּה כְּפָרֶץ נָפֵל נִבְעָה בְּחוֹמָה נִשְׁגָּבָה אֲשֶׁר פְּתָאֵם לְפָתַע יָבֹא שִׁבְרָה: (יד) וְשִׁבְרָה כְּשִׁבְרֵי יוֹצְרִים פְּתוֹת לֹא יִחַמְל וְלֹא יִמְצָא בְּמִכְתָּתוֹ חֶרֶשׁ לְחַתוֹת אִשׁ מִיְקוּד וְלִחְשֹׁף מִים מִגְּבָא:

ישעיהו מתאר את האמונה במצרים שתציל את יהודה מאשור ומדמה את שבר האמונה הזאת כחומה שמתנפצת לרסיסים קטנים, כמו כד חרס שנשבר ולא נותר בו אף חתיכה מספיק גדולה בכדי להוציא גחל מאש ללא כווייה או לדלות מעט מים מגב. חיז"ל במסכת שבת בדיון על גודלו המינימאלי של חרס שמוקצה ואסור לטלטלו בשבת נעזרים בפסוקים אלו בספר ישעיהו לחיזוק הדעות השונות (משנה שבת, פרק ח', משנה ז'):

חרס כדי ליתן בין פצים לחבירו דברי ר' יהודה. ר' מאיר אומר כדי לחתות בו את האור. רבי יוסי אומר כדי לקבל בו רביעית. אמר רבי מאיר אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר

(ישעיה ל) ולא ימצא במכתתו חרס לחתות אש מיקוד. אמר לו רבי יוסי משם ראייה (שם
ישעיה ל) ולחשוף מים מגבא:

לדעת רבי יוסי חרס אשר ניתן להכניס לתוכו רביעית מים אסור בטלטול כי הוא כבר כלי.

סיכום

השיטפון הוא תופעת טבע מרתקת בעלת הסברים אבל ללא יכולת לחיזוי מדוייק. היא מרשימה בעוצמתה האדירה בלב המדבר היבש. היא משנה את פני השטח בתהליך ארוך ולעיתים אף במהירות וגורמת למפולות סלעים, סחיפת סלעי ענק בתוך ערוצי נחלים, וכשלא נזהרים אף גובה חיי בני אדם. בשנת תשס"ח בעקבות שלג שירד בירושלים והר חברון והשיטפונות שבאו לאחריו קרס קיר קונגלומרט במוצא נחל צאלים ממצוקי העתקים, מול חניון צאלים תחתון, וחסם את זרימת הנחל למספר שעות עד אשר עוצמת הזרימה פילסה נתיב חדש למים.

הטבע הינו חזק ועוצמתי וקשה להבין את עוצמתו האמיתית במבט חטוף מהצד.

יצחק שלו בשירו 'שיר זרמי נגב'⁵ מתאר:

היום אנחנו פה. אתמול היו נבטים.

ומי יהיה מחר? – לאיתנים אחת היא.

אם רוכב על ג'יפ ואם נודד על בכר,

לא יהי לו שם ולא יהי לו זכר.

אחד חקק כתובו, שני חרת צלבו.

שלישי צייר חיה ויפי בקוו.

אחר מלאו עבים ויעלו ברחף.

אחר כוסו שלשתם בערמות הסחף.

...

קול עמום בודי. הד ממרחקים.

קול פרי המבול גועים ונואקים.

עב נקרע ממעל ותהום גולשת

מי ישם עליה מנעולי העשת?

...

וצור נעתק מהר ופרא מרוצו.

שנות מיליון מלך עדי מכס הושלך

ובדרך כל צורים גם הוא תהום הלך.

...

⁵ מתוך הספר: נער שב מן הצבא, הוצאת א. לויין-אפשטיין, רמת גן, תש"ל, עמ' 46.

האיסיי הנו? האם אחד נבטי?

או נער סירים – לאיתנים אחת היא.

גם הוא ימוג כעב. ימור כחום, כקור.

גם הוא יהיה לכתם בין כתמי הצור...

השיר עוסק בעוצמת השיטפון אשר סוחף כל דבר: איסיי, נבטי, סייר, גושי סלע ובעלי חיים, העוצמה כה אדירה ונמשכת מדורי דורות ולא נעצרת. האדם אשר חושב שיגבר על עוצמת הטבע שוגה.

הצופה מן הצד יכול לנסות להתמודד מולו ולהפסיד או להנות מהצפיה ממנו.

מקורות:

תנ"ך

גבירצמן חיים, משאבי המים בישראל, יד בן צבי, 2002

דב ניר, גיאומורפולוגיה של ארץ ישראל, האוניברסיטה העברית, 1989

הראובני נגה, אור חדש על ספר ירמיהו, עם עובד, תש"י.

הראובני נגה, מדבר ורועה במורשת ישראל, נאות קדומים, 1991.

שטנר יצחק, גיאומורפולוגיה – העיצוב החיצון של התבליט, קרית ספר, 1970